

PSIXOLOGIYA FANINING RIVOJLANISHI VA UNING PREDMETI

Raximova Nigora Rajabovna

Xorazm viloyati Qo‘shko‘pir tumani

1-maktab amaliyotchi psixologi

Xo‘jayeva Xolida Sofoboyevna

Xorazm viloyati Qo‘shko‘pir tumani

47-maktab amaliyotchi psixologi

Anotatsiya: Ushbu maqolada Psixologiya fanining rivojlanishi va uning predmetlari haqidagi ma‘lumotlar berib o‘tilgan. Shuningdek shaxsning individual xususiyatlari, qobiliyatlari, bilish jarayonlari haqida ham ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Shaxsning individual-psixologik xususiyatlari, qobiliyatlar, temperament, xarakter, his-tuyg‘ular, sezgi, iroda, xotira.

Barcha fanlar kabi psixologiya fanining ham o‘ziga xos predmeti bor. Masalan, fizika fani harakatdagi materiyaning fizik xossalarini, kimyo fani kimyoviy xossalarni, biologiya biologik xossalarni o‘rganadi. Psixologiya o‘rganadigan hodisalarning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash murakkabroqdir. Bu hodisalarni tushunish psixologiya fanini o‘rganishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan odamning dunyoqarashi va qiziqishiga bog‘liqdir. Psixologiya insoniyatga tanish bo‘lgan eng murakkab ilm haqidagi fandir. Psixologiya bo‘yicha adabiyotlarda uning predmetini qisqacha qilib psixika deb ta‘rif berishadi. Psixika – bu inson ruhiyatining shunday holati-ki u tashqi olamni (ichki ruhiy olamni ham) ongli tarzda aks ettirishimizni, ya‘ni bilishimiz, anglashimizni ta‘minlaydi. Psixologiyaning vazifalari boshqa fan vazifalaridan ancha murakkabroq, chunki psixologiyada bilishning obykti va subyekti o‘zaro bir-biriga bog‘liq bo‘ladi.

Har bir odam tevarak-atrofdagi narsalarni sezish va idrok qilish qobiliyatiga ega. Odam osmonning moviyiligini, daraxt barglarining yashilligini ko‘radi, ko‘cha tomondan

quloqqa chalinuvchi har xil tovushlarni eshitadi, ba'zi narsalarning sovuqligini, boshqalarining issiqligini sezadi. Odam o'ylaydi va gaplashadi, ya'ni u tafakkur hamda nutqqa egadir. Biz ilgari bo'lib o'tgan narsa va hodisalarni xotira va xayol tufayli esda saqlaymiz va kelajak haqida orzu qilamiz. Bizning sezgilarimiz, idrokimiz, xotiramiz, tafakkurimiz, nutqimiz, xayolimiz psixik jarayonlar deb ataladi. Ko'pgina voqealar odamni to'lqinlantiradi, quvontiradi yoki uning g'azabini qo'zg'atadi, ya'ni odamda ma'lum his-tuyg'ular uyg'otadi. Odam nimagadir intiladi, o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish yo'lida sabot va matonat ko'rsatadi, irodasini ishga soladi. Ba'zi hollarda psixik jarayonlar ancha murakkab va barqaror ko'rinishga ega bo'ladi, ularning aktivligi kuchaygan yoki susaygan holda namoyon bo'ladi, ma'lum kechinmalarni maydonga keltiradi. Bular psixik holatlar deb ataladi. Bunga darsga o'quvchining diqqat-e'tiborlilik yoki parishonlik holati, odamlarda sodir bo'lib turuvchi quvnoqlik yoki achchiqlanish va shu kabi psixik holatlar misol bo'la oladi. Har bir odam boshqalardan o'zining ayrim shaxsiy barqaror xususiyatlari, ma'lum darajadagi barqaror psixik sifatlari bilan ajralib turadi. Ba'zi odamlarda qiziqishlar kuchli bo'lsa, boshqa bir odam ulkan qobiliyatlari (matematika yoki musiqaga) bilan undan farq qiladi. Ba'zi bir odam qiziqqonroq bo'ladi, bunday odamni jo'shqin temperamentli odam deyiladi, boshqa odam haqida og'ir, vazmin, yaxshi xarakterli odam deb o'ylaymiz va hokazo. Qobiliyatlar, temperament, xarakter odamning psixik xususiyatlaridir. Psixik jarayonlar, psixik holatlar va psixik xususiyatlar bir-biri bilan o'zaro bog'liq hodisalar bo'lib, ularning barchasi birgalikda psixika hisoblanadi. Psixologiya fani psixik jarayon-

lar, holatlar va shaxs xususiyatlarini faqat tasvirlabgina qolmay balki ularning yuzaga kelish sabablarini ham tushuntiradi. Psixika moddiy olam taraqqiyotining eng yuqori bosqichida – tirik mavjudotlar, hayvonlar va odamlar paydo bo'lgan bosqichida vujudga kelgan. Evolutsion taraqqiyot davomida psixikaning maxsus organlari – nerv sistemasi, keyinroq esa psixikaning oliy bo'limi – miya tarkib topgan. Yuksak taraqqiyot darajasiga erishgan hayvonlar va odamda psixikaning taraqqiyoti bosh miya katta yarimsharlari po'stlog'ining rivojlanishi bilan uzviy bog'langan. Psixik jarayonlar, holatlar va xususiyatlar o'zgarmas hodisalar emas, ular odamning hayoti va faoliyati davomida

rivojlanadi hamda o'zgarib boradi. Bu o'zgarishlar tabiat va jamiyatdagi barcha o'zgarishlar singari muayyan qonunlarga bo'ysunadi. Tashqi olam, tevarak-atrofdagi narsa va hodisalar odamga ta'sir ko'rsatadi. Obyektiv voqelikdagi narsa va hodisalar odamning sezgi a'zolariga, nerv sistemasiga ta'sir etar ekan, ular miyada aks ettiriladi. Psixik jarayonlar – sezgi, idrok, xotira, tafakkur, xayol – mana shular aks ettirish shakllaridir. Odamning obyektiv voqelikdagi narsa va hodisalarni aks ettirishi shu voqelikni bilishi demakdir. Tashqi muhitning miyaga ta'siri orqali narsalarning shakli, rangi, hajmi kabilarni bilib oladi. Voqelikni aks ettirish jarayoni natijasida odamning sezgilari, uning intilishlari, ish-harakatlari, odam shaxsining sifatlari, ehtiyoji, qiziqish va havaslari, qobiliyatlari va xarakteri vujudga keladi, uning turmush tajribasi hosil bo'ladi. Demak, barcha psixik jarayonlar, barcha aks ettirish jarayonlari odam bilan tashqi olamning bir-biriga aktiv ta'siri tufayli yuzaga keladi. Odam psixikasini ijtimoiy hayot sharoitlari belgilaydi. Odam amaliy faoliyatda, ya'ni o'yin, ta'lim, mehnat jarayonida aks ettirishning to'g'ri yoki noto'g'riligini tekshirib boradi va shu yo'sinda obyektiv haqiqatni bilishga erishadi. Odamning aks ettiruvchanlik faoliyati obyektiv va subyektiv birlikdan iboratdir. Birinchidan, aks ettirish o'z mazmuni jihatidan obyektiv, chunki bu tashqi olam to'g'risida odamga to'g'ri tasavvur va bilimlar beradi. Ikkinchidan, aks ettirish nerv-fiziologik jarayondan iborat bo'lib, odam faoliyatining xilma-xil ko'rinishida ifodalanadi.

Aks ettirishning subyektiv tomoni shundan iboratki, konkret odam o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan shaxsni aks ettiradi. Shaxsning aks ettirishi uning oldiga qo'ygan maqsadi va vazifasiga bog'liq bo'ladi. Ikkinchidan odam atrofdagi voqelikni bilib borar ekan narsa va hodisalarga nisbatan ma'lum munosabatini ifodalaydi. Shuning uchun ham obyektiv olamdagi narsalarni miyamizda aks etishi obyektiv olamning subyektiv obrazi bo'lib qoladi. Biz psixikaning falsafiy mohiyatidan tashqari uning aks ettirish mexanizmlarini ham bilishimiz kerak bo'ladi. Buning uchun psixikaning nerv-fiziologik asoslaridan xabardor bo'lishimiz lozim. Rus fiziologi I.M. Sechenov o'zining «Bosh miya reflekslari» nomli kitobida psixik hodisalar inson organizmidagi boshqa hamma funksiyalar kabi tabiiy hodisa ekanligini, biron-bir sababsiz yuzaga kelmasligini, nerv sistemasining reflekslarini aks ettirish bosh miya faoliyatining natijasi ekanligini ko'rsatib

berdi. Demak, odam tevarak-atrofdagi voqelikni faoliyat jarayonida, tabiatga va odamlarga ta'sir ko'rsatish jarayonida bilib boradi. Ana shu jarayonda odamda sezgi va idrok sodir bo'ladi, bular odamning sezgi organlari orqali miyasiga ta'sir ko'rsatib, ongida aks etgan narsa va hodisalarning (yoki ulardagi ayrim xususiyatlarning) obrazlaridir. Psixik aks ettirish obyektiv olamning subyektiv obrazi, voqelikning miyadagi aksidir. Odam psixikasini, odam psixik faoliyatining qonuniyatlarini, uning kelib chiqish mexanizmlarini o'rganuvchi fan psixologiya deb ataladi. Kundalik turmush va ilmiy psixologiya. Har qanday fan negizida ma'lum darajada odamlarning turmushi va amaliy tajribasi o'z aksini topadi. Har qanday shaxs kundalik turmushning o'ziga xos psixologik bilimlarini egallagan bo'lib, o'z saviyasi, salohiyati bilan turlicha kamolot ko'rsatkichiga egadir, hatto uning turmush tajribasi va bilimlari ilmiy psixologik bilimlardan ustunroq bo'lishi mumkin. Turli psixologik tajribalar juda muhim faktlarni aniqlagan. Masalan, qorong'ida ham qog'oz oppoq deb idrok qilinadi. Ilmiy jihatdan bilish hodisalarni tasvirlashdan tushuntirib berishga o'tishni talab qiladi. Shuning uchun ham psixologik faktlar bilan birgalikda psixologik qonunlar psixologiyada o'rganiladigan predmet bo'lib yuzaga chiqadi. Taraqqiyotning turli bosqichlarida psixika haqidagi ta'limotlar Psixologiya bundan 2–2,5 ming yillar muqaddam qadimgi Gretsiyada vujudga kelgan. Psixologiya tarixi ikki davrga ajratiladi:

1-davr. Psixologiya fanining falsafa tarkibida rivojlangan davri. Bu davr eramizdan avvalgi VI asrdan XIX asr o'rtasigacha 2,5 ming yillar davom etgan davrdir.

2-davr. Psixologiya fanining mustaqil fan sifatida rivojlangan davri. Bu davr XIX asr o'rtasidan hozirgi kungacha davom etib kelayotgan davrdir.

Qadim zamonlardanoq odamlar olamni har xil tushuntirganlar. Bizning qadimiy ajdodlarimiz tabiatdagi ko'p hodisalarni tushuntirishga ojiz bo'lganlar va shu sababli ular tabiatdagi hodisalar go'yo olamga keng tarqalgan g'ayritabiiy, moddiy bo'lmagan, ko'zga ko'rinmas kuchlar tufayli yuz beradi, deb hisoblaganlar. Odamning sezgilari, his-tuyg'ulari, fikrlarini ko'z bilan ko'rib bo'lmaydi, shu sababdan ularni odamlar moddiy bo'lmagan alohida mavjudot – jonning ishi deb bilganlar, jonni esa odam tanasida

vaqtincha yashovchi va odam o'lgandan keyin tanani tark etuvchi narsa deb bilganlar. Ijtimoiy hayot ehtiyojlari qadim zamonlardan buyon kishini tevarak-atrofdagi odamlarning psixik jihatdan tuzilish xususiyatlarini farqlay bilishga va ularni o'z xatti-harakatida hisobga olishda majbur etib kelgan. O'sha davrdagi mutafakkirlar jon (ruh)ni tanadan xoli ravishda o'rganishga harakat qilganlar. Bunday tasavvurlar uyqu, o'lim, xushdan ketish holatlarini noilmiy talqin qilish oqibatida tarkib topgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. «Ta'lim to'grisida»gi qonun, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi». Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: Sharq HMK – 1997.
2. I.A. Karimov. Barkamol avlod orzusi. – T.: «O'zbekiston» – 2000.
3. I.A. Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat. – 2008.
4. M. Vohidov. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent. «O'qituvchi» – 1882.
5. A.V. Petrovskiy va boshqalar. Umumiy psixologiya. – T.: «O'qituvchi». – 1992.
6. P.I. Ivanov. Umumiy psixologiya. – Toshkent. – 2007.
7. E. G'oziyev. Psixologiya. Darslik. «O'qituvchi» nashriyot-matbaa ijodiy uyi. – Toshkent. – 2008.
8. V.M. Karimova, F.A. Akramova.